

KİTAP TANITIMI

Süreyya Avlonyalı, **Fitreti'l-İslâm**,
Dersaadet 1325, Artin Asaduryan Matbaası, 342 Sayfa.

II. Meşrutiyet dönemi genel görüşe göre ülkemizde ilmi tarihçiliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir¹. Tanzimat'la birlikte her ne kadar ilmi tarihçiliğe uygun bir takım eserler ortaya konmuş olsa da gerek metod gerek muhteva itibari ile tarihin her alanında ilmi usüle uygun eserler 1908'den itibaren verilmeye başlanmıştır². İلمي tarih çalışmalarında bu amaçla kurulmuş olan Tarih-i Osmani Encümeni'nin etkili olduğu şüphesizdir. Söz konusu encümen çalışmalarını daha ziyade Osmanlı Tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bunun yanı sıra tarihi bir araştırma yaparken nelere dikkat edilmesi gerektiğini, modern tarihçiliğin kurallarının neler olduğunu öğretmek encümenin hedefleri arasında yer almaktaydı³.

II. Meşrutiyet Döneminde İslamiyet öncesi Türk Tarihi ve Osmanlı Tarihi ile ilgili ilmi ve popüler çok sayıda telif eser yayınlanmıştır. Yazılan bu eserlerde zamanın şartlarına göre mümkün mertebe ilmi tarihçiliğe uygun eserler verilmeye gayret gösterilmiştir. Bu dönemde İslam Tarihini ele alan eserler hariç Osmanlı ve Türk Tarihi hakkındaki eserlere değinen bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar yeterli olmasa da dönemin genel özelliğini yansıtacak niteliktedir⁴. İslam Tarihi çalışmaları da bu yıllarda kaleme alınan önemli telif eserlerin başında gelmektedir. Ancak sayıları bir hayli fazla olmasına rağmen bir bütün olarak bu eserlerin genel karakteristiği hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Burada tanıtımını yapacağımız Fitreti'l-İslâm adındaki eser II. Meşrutiyet döneminde İslam Tarihi alanında yazılan önemli eserlerden biridir. Bu eserin tanıtımı ile bir bakıma İلمي tarihçiliğin başlangıcı olan bu yıllarda İslam Tarihçiliğinin bu ilmi tarihçilikten ne kadar etkilendiğini de belirlemeye çalışacağız.

- 1 Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimat'dan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat**, c. 2, İstanbul 1999, s.595.
- 2 Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Bellekten**, XXXV/ 137, 1971, s. 661.; Zeki Arıkan, "Tanzimat'dan Cumhuriyete Tarihçilik", **TCTA**, III, s. 1584.
- 3 Kemal Koçak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Anlayışında Kurumlaşma", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:88, 1992, s. 20-25; Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları", **Tarih ve Toplum**, VI/65, 1986, s. 361-366.
- 4 İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", Der: Sevil Ataüz. **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Evrimi**, Ankara 1986. s. 419-426; Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", **Felsefe Kurumu Semineri**, TTK Ankara 1977. s. 261-265.

Amaç

Fitretî'l-İslam isminin çağrıştırdığı gibi İslam Tarihi'nin buhranlı yılları olan Cemel, Sıffin Savaşı ve Hz. Ali – Muaviye mücadelesi ile birlikte daha ziyade Muaviye'nin bütün faaliyetlerini ele almaktadır. Eser halka yönelik kaleme alınmış olmakla birlikte kullandığı kaynaklar ve konuyu ele alışını itibarı ile ilmi bir eser özelliği de taşımaktadır. Her ne kadar bazen subjektif yaklaşımları olsa da eser bilhassa metod itibarı ile dikkati çekmektedir. Bu yıllarda bir vakayı veya bir şahsın hayatını anlatan monografi veya biyografi türü bu tip eserler başka müellifler tarafından da yazılmıştır. Fitretî'l-İslam adı geçen eserlerin içinde farklılık arz etmektedir. Daha çok Sahabenin hayatını anlatan diğer eserler ilmi olmaktan ziyade pragmatist amaçla yazılmış halka yönelik çalışmalardır. Süreyya Avlonyalı'nın adı geçen eseri ise gerek muhtevası gerek konuyu anlatımı gerekse kaynakları itibarı ile eğitici olmaktan ziyade ilmi bir eser niteliğindedir. İlmî bir eser derken şunu da ifade etmek gerekir ki Muaviye dönemine ait bilgilerimize yeni bir şeyler katmamaktadır. Buna ilaveten tarihi rivayetleri bazan duygusal ve taraflı olarak yorumlamaktadır. Ancak çok geniş bir literatürden topladığı bilgileri sistematik bir şekilde telif edip okuyucuya aktarması zamanın tarihçilik anlayışına göre iyi bir çalışma olduğunu göstermektedir. Eserin satır aralarına göz atıldığında yazarın başka bir amacı daha anlaşılabilir. Bu da yeni ilan edilmiş olan meşrutiyeti meşrulaştırma çabasıdır. Her devirde siyasi otoriteyi veya başlatılan bir reform hareketini dini referanslarla destekleme eğilimi var olmuştur. Meşrutiyet yıllarında da yeni rejimi meşrulaştırmak için sık sık İslam Tarihinden örnekler verilmektedir. Süreyya Avlonyalı da eserinde bilhassa ilk dönem İslam Tarihini demokrasi'nin uygulandığı bir devir olarak ele almaktadır. Muaviye'den itibaren bu geleneğin terk edildiğini ve baskı rejiminin kaynağının Muaviye olduğunu ifade etmektedir.

Muhteva

Eserde genel olarak Muaviye'nin doğumundan ölümüne kadar bütün hayatı anlatılmakla birlikte genelde Muaviye'nin siyasi faaliyetleri daha çok ele alınmaktadır. Müellif konuları bölümler halinde değil konu başlıkları halinde işlemektedir. Eserde konular her ne kadar başlıklar halinde ele alınsa da aslında Muaviye'nin hayatı genel olarak üç bölüm halinde anlatılmaktadır. İlk önce Emevi hanedanı ve Muaviye'nin ailesi hakkında geniş bilgiler verilmekte, ardından Halifelîği boyunca yaptığı faaliyetler ve son olarak ta Muaviye'nin günlük hayatı ve karakteri üzerinde durulmaktadır. Müellif konuları seksen altı başlık altında anlatmaktadır. Bu konu başlıklarının çoğu ana konuların teferruatı durumundadır. Tespitimize göre eserin ihtiva ettiği başlıca konular şunlardır: Emevi hanedanı, Ebu Süfyan ve Hint binti Utbe, Muaviye'nin İslamiyet öncesi ve sonrası hayatı, Muaviye'nin vahiy katipliği, valiliği, Cemel ve Sıffin Savaşı ve bu savaşlarda Muaviye'nin tutumu, Hakem olayı, Hz. Hasan olayı, Saltanatı daimi hale getirmesi, Ehli Beytin menkubeleri, Muaviye'nin fetihleri, Şemâilî, ailesi ve çocukları, güzel sözleri.

Eserde yukarıda adı geçen konular geniş olarak işlenmektedir. Ancak müellifin baştan itibaren konulara objektif olarak yaklaştığını söyleyemeyiz.

Bilhassa Emevi hanedanı ve Muaviye'nin ebeveynleri ile ilgili bölümü anlatırken oldukça taraflı davrandığını görmekteyiz. Müellif bu hanedanı kötüleyen ne kadar rivayet varsa adeta hepsini nakletmektedir. Diğer bölümlerde genelde orta yolu bulup genel bir değerlendirme yapmaya çalışmaktadır. Ancak Emevi bahsinde sanki o yıllarda yaşamış bir şii tarihçi gibi tamamen taraflı olarak konuyu anlatmaktadır.

Müellif eserde Şia'nın saygı duyduğu sahabeleri ve ehli beytin faziletlerine ayrı bir başlık atıp geniş olarak değinmektedir. Yazarın Emevileri kötülemesi ve ehli beyti öne çıkarması şii eğilimli olmasından kaynaklanabilir. Yazar hakkında geniş bir bilgiye sahip olamadığımız için ancak böyle bir tahminde bulunuyoruz. Yazarın Arnavutluk doğumlu olması da bizi Bektaşî olabileceği yönünde bir izlenime sevk etmektedir. Gerçi bu dönemde yazılan çok sayıda eserde Muaviye istibdat'ın ve zulmün başlamasına neden olan tek suçlu olarak kabul edilmektedir. Ancak Hilafet ve saltanat meselesine Süreyya Avlonyalı gibi taraflı yaklaşıklarını söylemek mümkün değildir.

Metod ve Menba

Yukarıda ifade edildiği gibi Fitretî'l-İslâm'da müellif bazı konularda objektif davranmayıp konuları sunuşu bakımından ilmi tarihçiliğe ters bir yaklaşım sergilemektedir. Ancak kullanılan kaynakların çokluğu ve bu kaynakları kullanım metodu eserin dikkate değer taraflarından biridir. Günümüz ilmi tarihçilik kriterleri göz önüne alındığında adı geçen eserde çok sayıda hata bulmak mümkündür. Eseri II. Meşrutiyet döneminin şartlarına göre değerlendirdiğimizde bilhassa kaynak kullanımı ve kaynakların zenginliği itibarı ile ilmi bir yaklaşım sergilediğini söyleyebiliriz.

Müellif eserinde çoğu klasik İslam Tarihi kaynakları olmak üzere yaklaşık seksen adet kitaptan faydalanmıştır. Faydalandığı kaynakları günümüz dipnot usüllerinde olduğu gibi sayfa sonlarında göstermektedir. İlmi tarihçilik yeni başladığı için müellif bu dipnot gösterme tekniği günümüz tekniği gibi ayrıntılı değildir. Müellifin bu konuda üç ayrı teknik kullandığını görmekteyiz. İlk olarak faydalandığı eserin adını, yazarını, sayfa numarasını vermektedir. Diğer bir teknikte sadece eserin adını ve sayfasını vermekle yetinmektedir. Üçüncü bir teknik olarak ise belli bir konu hakkında, faydalandığı eserin müellifinin görüşlerini yorumlamayıp eserden iktibaslar yapmaktadır. Bahsettiğimiz bu titiz kaynak gösterme metodu aynı yıllarda yazılan diğer İslam Tarihi kitaplarında çok az görülmektedir. Bu kadar geniş ve ayrıntılı dipnot gösterme sadece İslam Tarihi değil, diğer tarih kitaplarında da pek görülmemektedir. Müellif bunlara ilaveten sadece olayları nakletmekle yetinmeyip ele aldığı mesele üzerinde yorumlar da yapmaktadır. Hemen hemen her yorumunu da bir referansla kuvvetlendirmeye çalışmaktadır.

Süreyya Avlonyalı'nın eserin sonunda genel muhakeme başlığı altında yaptığı yorum aslında eserin yazılış gayesi hakkında genel bir fikir vermektedir. Bu son kısım şimdiki metodla bir nevi sonuç olarak da kabul edilebilir. Müellif bu sonuç bahsinde genel olarak şu görüşlerle eserini bitirmektedir:

Ancak bu arada şunu da belirtelim ki her ne kadar müellif sonuç kısmında bütün suçu Muaviye'ye yükleyip onu bir günah keçisi gibi gösterse de eserde söz konusu konuları geniş olarak anlatıp detaylı bilgiler vermektedir. Yani sonuç bahsindeki bu kesin ifadeleri satır aralarında pek o kadar görülmemektedir.

Müellife göre Muaviye siyasi bir deha olarak hayatta gerçekleştirmek istediği her şeye sahip olmuştur. Ancak onun büyük hırs ve saltanat arzusu İslam'ın ilerlemesine en büyük engel teşkil etmiştir. Eğer Muaviye kendi istek ve arzularını engelleyip, kendi kabilesi ve dünya çıkarları için gösterdiği gayreti İslamiyet için gösterseydi Afrika kıtası tamamen İslam diyarı olurdu.

Yine müellifin ifadelerine göre İslam'ın Emeviler öncesinde yayılmasında en büyük etken İslam'ın gösterdiği hoşgörü ve samimi Müslümanların gayretidir. İslamiyet'in daha geniş coğrafyaya yayılmamasının sebebi Emevilerin baskı ve şiddet politikalarından kaynaklanmaktaydı.

Netice olarak Emeviler İslam'dan önce Hz. Muhammed'e nasıl engel olmuşlarsa İslamdan sonra da asabiyet duygularına hakim olamayarak dini engellemişlerdir. Adalet ve eşitlik ilkelerini çiğneyerek hırs ve intikam duygularını yaymışlardır.

Hâsılı eser her ne kadar subjektif yaklaşımlar sergilese de kullanılan metod ve geniş kaynak kullanımı itibarı ile dönemin dikkat çekici çalışmaları arasındadır. Eserde tenkide açık bir çok konu olmakla birlikte meşrutiyet döneminin tarih anlayışını ve fikir hürriyetini bir yönüyle olsun ortaya koymasından önem arz etmektedir.

*Mehmet ÇOĞ**

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.